

Jan A. Wendt

Początki i rozwój geografii w wieloetnicznym Gdańsku

Celem artykułu jest ukazanie rozwoju i zmian w nauczaniu geografii na poziomie akademickim w wielokulturowym Gdańsku. Wprawdzie historia gdańskiej geografii, rozumianej jako kierunek studiów akademickich, jest stosunkowo krótka i sięga pierwszej połowy XX w., Gdańsk, miasto od samego swojego początku zamieszkanе przez Polaków, Niemców i Kaszubów, kupców z miast hanzeatyckich, z Żuławami, zasiedlonymi przez Holendrów, z dzielnicą Stare Szkoty z jej szkockimi mieszkańcami, stał się miastem o zróżnicowanej strukturze etnicznej i wyznaniowej, która sprzyjała i chętnie przyjmowała nowinki naukowe, zwłaszcza przydatne w handlu i żegludze morskiej.

Słowa kluczowe: rozwój geografii, historia geografii, Gdańsk, kierunki badań, gdańska szkoła geografii.

1. Początki badań przyrodniczych

Historia gdańskiej geografii, rozumianej jako kierunek studiów akademickich, jest stosunkowo krótka i sięga pierwszej połowy XX w. Jednak geograficzne uwarunkowania, położenie i rozwój miasta nad Wisłą, nad Bałtykiem, na wybrzeżu Zatoki Gdańskiej, nie pozostawiają wątpliwości w kwestii konieczności bardzo dobrej znajomości geografii przez jego mieszkańców. Funkcja portowa Gdańska, rola największego miasta i portu Rzeczypospolitej w okresie jej świetności musiały znaleźć, i znalazły, swoje odzwierciedlenie w aspiracjach naukowych i badawczych gdańszczan, kupców, żeglarzy i władz miejskich. Pobliskie uniwersytety w Królewcu (Königsbergu) i w Wilnie, podobnie jak uczelnie w Krakowie i wiele innych na ziemiach niemieckich czy w Holandii, stały się Alma Mater dla wielu kupieckich synów, przyszłych właścicieli kantorów, spichlerzy, kapitanów i właścicieli statków. Gdańsk był nie tylko największym portem i miastem kraju, ale tu także najszybciej przyjmowano nowe idee naukowe, realizowano i ulepszano konstrukcje statków czy planowano i podejmowano nowe wyprawy handlowe. W XVII i XVIII w. Gdańsk stał się jednym z najważniejszych w kraju ośrodków kultury i nauki, wprowadzania w życie nowych wynalazków, od wynalezione go przez Gutenberga druku, przez konstrukcje przyrządów nawigacyjnych, do nowatorskich w Europie metod leczenia, np. pierwszych szczepień przeciwko ospie na ziemiach polskich (Schopenhauer

1959, s. 82). Gdańsk, miasto od samego swojego początku zamieszkałe przez Polaków, Niemców i Kaszubów, kupców z miast hanzeatyckich, z Żuławami, zasiedlonymi już w XVI w. przez Holendrów, przybyłych na zaproszenie gdańskiego burmistrza Constantina Ferbera (Zins 1951), z dzielnicą Stare Szkoty, zamieszkaną także od XVI w. przez Szkotów, Żydów i menonitów, stał się miastem o zróżnicowanej strukturze etnicznej i wyznaniowej, która sprzyjała i chętnie przyjmowała nowinki naukowe, zwłaszcza przydatne w handlu i żegludze morskiej. Największy port Rzeczypospolitej, miasto kupców i żeglarzy, to także jeden z ważnych ośrodków księgarskich Rzeczypospolitej, kreślenia map i wydawania atlasów geograficznych, przyrodniczych i wreszcie astronomicznych. Gdańscy kupcy zasłynęli dzięki licznym, bogatym księgozbiорom, kolekcjom rzeczy rzadkich, przywożonych z zamorskich krain, które podkreślały znaczenie i bogactwo poszczególnych rodów kupieckich.

Jednak pierwsze Gdańskie Gimnazjum Akademickie, wtedy pod nazwą Gymnasium Dantiscanum, od 1580 r. Gymnasium Academicum sive Illustre (Mokrzecki 2008), powstało stosunkowo późno, gdyż dopiero w 1558 r. Pierwszy zachowany statut gimnazjum, przyjęty przez trzeciego rektora uczelni Andrzeja Franckenbergera (rektor gimnazjum w latach 1567–1576), zapowiadał realizację

wszechstronnego programu, z uwzględnieniem gramatyki, muzyki, arytmetyki, fizyki i elementów astronomii. Przewidywał też zajęcia z historii w powiązaniu z geografją, co od początku sytuowało Gimnazjum Gdańskie w rzędzie placówek najbardziej zasłużonych dla rozwoju wielu dyscyplin (Mokrzecki 2008, s. 22).

Pierwsze wykłady z geografii, autorstwa urodzonego w Gdańsku Bartholomeusa Keckermanna (ok. 1572–1608), rektora gimnazjum w latach 1602–1608, zostały wydane w 1612 r. pt. *Systema geographicum duobus libris adornatum et publice olim praelectum*. Geografię podzielił na szczegółową i ogólną. Jako szczegółową ujął istotę i podział geografii, globu ziemskiego oraz elementy kartografii. Na geografię ogólną składały się informacje o Europie, Azji i Afryce oraz o nowo poznanych lądach. W wykładach geografii podkreślał jej znaczenie utylitarne, zwłaszcza w połączeniu ze sztuką żeglowania (Brodnicki 2012, s. 61).

W Gdańsku mieszkał i pracował Wilhelm (Willem) Hondius (1597–1652), wybitny kartograf i rytownik pochodzący z Hagi w Holandii. Po przyjeździe do Polski przebywał na dworze króla Władysława IV, a potem – Jana Kazimierza jako królewski sztycharz. Mieszkając jeszcze w Holandii, wykonał wiele portretów rodziny królewskiej, za co otrzymał tytuł nadwornego sztycharza Republiki Zjednoczonych Prowincji. W Warszawie wykonał portrety obydwu

władców oraz Cecylii Renaty, Ludwiki Marii Gonzagi i dostojników dworskich, a po przeprowadzce do Gdańska w 1636 r. – członków patrycjatu miejskiego. Był nie tylko wybitnym rysownikiem, lecz także kartografem. Na zlecenie Władysława IV wykonał kilkunastoarkuszowy sztych planu *Odsieczy Smoleńska* (1636) oraz plany Wieliczki i kopalni soli (1645), a w Gdańsku – liczne ryciny, na których przedstawił fortyfikacje miejskie oraz bramę triumfalną (1646) wzniesioną z okazji wizyty w mieście Ludwiki Marii Gonzagi. Współpracował z gdańskim wydawcą Jerzym Forsterem (ok. 1615–1660), który w 1647 r. był współwykonawcą tablic astronomicznych do pracy Jana Heweliusza *Selenographia sive Lunae Descriptio*. Wykreślił wiele map oraz wykonał 12 płyt miedziorytniczych z mapami Ukrainy (Wendt 2013, s. 157).

Kolejną, i chyba najbardziej znaną w Gdańsku postacią, związaną z naukami przyrodniczymi, z obserwowaniem świata, a dokładniej nocnego nieba, był słynny astronom Jan Heweliusz – „król astronomów i astronom królów”. Pochodził z zamożnej rodziny browarników, jego przodkowie przybyli w XV w. na Żuławy z Ottendorfu, a od 1526 r. zamieszkali w Gdańsku. Jan Heweliusz, urodzony w 1611 r., kształcił się w Gdańskim Gimnazjum Akademickim, w którym pod wpływem profesora nauk ścisłych Piotra Krügera zajął się astronomią i zbudował swoje pierwsze przyrządy astronomiczne. Następnie studiował w Królewcu, a potem w Lejdzie, podróżował po Europie, zwiedził Paryż i Londyn. Na dachu kamienic przy ulicy Korzennej, które wniosła mu w posagu żona Katarzyna Rebeschke, zbudował swoje słynne obserwatorium astronomiczne, w którym od 1642 r. prowadził regularne obserwacje. W 1656 r. napisał *Rozprawę o rzeczywistej postaci Saturna*, wcześniej, w 1647 r. *Selenografię*, a następnie w 1662 r. *Merkury widoczny na Słońcu*, w której przedstawił tranzyt Merkurego. W 1668 r. ukazała się jego słynna *Cometografia*, a pierwszy tom *Machiny niebieskiej* w pięć lat później. W 1686 r. Heweliusz rozpoczął pracę nad katalogiem gwiazd i atlasem nieba, do którego dane zbierał już od początku lat 50. XVII w. Obydwie prace wydała jednak dopiero w 1690 r. jego żona, już po śmierci autora. Najlepszy i najdokładniejszy ówczesny katalog położeń gwiazd zawierał 1564 pozycje.

W Gdańsku urodził się Daniel Gabriel Fahrenheit (1686–1736), wynalazca termometru rtęciowego, konstruktor koniecznych w badaniach geograficznych barometrów i wysokościomierzy, twórca skali Fahrenheita. Pierwsze gdańskie towarzystwo naukowe założono stosunkowo późno, bo dopiero w 1720 r. Słynne gdańskie Towarzystwo Przyrodnicze powstało w 1742 r. W jednym z pierwszych tomów wydanych przez Towarzystwo można znaleźć opracowanie Gotffrieda Reygera (Szukalski 1991, s. 14) poświęcone obserwacjom pogody w mieście, oparte na danych meteorologicznych zbieranych od 1721 r. (Przybylak, Filipiak,

Oliński 2014, s. 361). Z Gdańska pochodził także kolejny rytownik i grafik Daniel Mikołaj Chodowiecki (1726–1801), znany w Polsce i w Europie malarz i ilustrator. Wykonał ponad 2000 sztychów, w tym poza znaną serią scen z życia gdańskich mieszczan, ilustracje do mapy Polski i Litwy autorstwa Jana Jakuba Kantera z 1770 r., zawierające wspaniałą kartuszy tytułową.

Spośród wielu wybitnych gdańskich uczonych, którzy na trwałe zapisali się w annałach nauki, na uwagę zasługują dwaj gdańszczanie, Johann Reinhold Forster (1729–1798) i jego syn Jerzy (1754–1794), którzy brali udział w drugiej wyprawie Jamesa Cooka. Jerzy Forster został profesorem katedry historii naturalnej w Szkole Głównej w Wilnie, w której prowadził także wykłady z geografii.

2. Studia geograficzne w Wolnym Mieście

W drugiej połowie XIX w. powstało w Gdańsku Muzeum Prowincji Zachodniopruskiej, które zorganizował i był jego dyrektorem przez kolejne dwadzieścia lat Hugo Wilhelm Conwentz (1855–1922), przyrodnik, prekursor ekologii, autor *Monographie der baltischen Bernsteinbäume*, od 1890 r. profesor. W 1904 r. przedstawił memoriał, w którym uzasadniał celowość mecenatu państwa nad ochroną przyrody. W gdańskim dorobku geograficznym należy także wyróżnić pracę Paula Sonntaga pt. *Geologischer Führer durch die Danziger Gegend: eine Einführung in die Welt der geologischen Erscheinungen unserer Heimat*, wydaną w 1910 r.

Już w Wolnym Mieście Gdańsku na Politechnice Gdańskiej prowadził seminarium geograficzne prof. Mikołaj Creutzburg. Jak można wyczytać w „Wiadomościach geograficznych” z października 1931 r., miesięczniku poświęconym przeglądowi spraw geograficznych w Polsce i za granicą pod redakcją Wiktora Ormickiego, w dziale „Ruch geograficzny na świecie i w Polsce” (s. 117), na Politechnice Gdańskiej prowadzono następujące wykłady i kursy z zakresu nauk geograficznych:

–Prof. n. Mikołaj Creutzburg: *Geographie von Nordamerika (A 21/2)**, *Der deutsche Nordosten (A 1)*, *Ozeanographie (A 1)*, *Übungen (Unterseminar) (R ćwic. 1x/2)*, *Geogr. Kolloquium (R P/2)*, *Politische Geographie (B 11/2)*, *Mathemat. Geographie (B P/a)*, *Wirtschaftsgeographie von Polen (B1)*, *Übungen: Karteninhalt (B1 Va)*, *Gsogr. Exkursionen*.

–Prof. n. La Baume: *Ostdeutsche Vor- und Frühgeschichte (A1)*.

–Prof. n. Koschmieder: *Allgemeine Meteorologie (A2, ćwic. 2)*, *Wetterkunde (B2, ćwic. 2)*, *Meteorologisches Kolloquium (R ćwic. 2)*.

–Prof. n. Luhrs: *Geographische Ortsbestimmung (B2)*.

- Prof. n. Mitzka: Dialektgeographie (A1).
- Prof. n. Recke: Die historisch-politischen Grundlagen des polnischen Staates (A1), Polnische Wirtschaftsgeschichte (B1).
- Prof. n. Wangerin: Pflanzengeographie von Europa (A2).
- * R = wykład całoroczny; I, II, III = wykład trwający przez pierwszy, drugi, względnie trzeci trymestr; A, B = wykład trwający przez pierwsze (A), względnie drugie (B) półrocze; 2, 5 = cyframi arabskimi oznaczono tygodniową liczbę godzin wykładu (względnie ćwiczeń) (Ormicki 1931, s. 117).

W 1931 r. na Politechnice Gdańskiej, w celu agitacyjnym, dla podkreślenia związku miasta z Rzeszą Niemiecką, został zorganizowany zjazd niemieckich geografów, któremu ze względów politycznych i propagandowych towarzyszył zwołany w Gdyni zjazd polskich geografów, zorganizowany przez Zrzeszenie Polskich Nauczycieli Geografii, obradujących pod przewodnictwem Stanisława Pawłowskiego. W Gdańsku, po uzyskaniu habilitacji na podstawie pracy *Studien zur Landwirtschaftsgeographie von Sachsen*, w latach 1936–1939 na Politechnice Gdańskiej (wówczas Technische Hochschule Danzig) pracował także prof. Ernst Neef, który wraz z Carlem Trollem i Josefem Schmithüsenem stworzył podstawy ekologii krajobrazu. W 1936 r. wydany został *Atlas Wolnego Miasta Gdańska (Freie Stadt Danzig)*.

3. Geografia w Wyższej Szkole Pedagogicznej

Po zakończeniu drugiej wojny światowej Gdańsk, ze względu na zniszczenia wojenne, pozostał poza zasięgiem powojennej migracji pracowników naukowych polskich uczelni z terenów zajętych przez dawny ZSRR (Łomniewski 1962, s. 9). Jednak już w 1946 r., w dopiero co utworzonym dwuletnim Pedagogium w Gdańsku-Oliwie, w budynku Liceum Ogólnokształcącego przy ulicy Polanki, powstała sekcja studiów geograficzno-przyrodniczych z Zakładem Geografii, którego organizatorem i kierownikiem został prof. dr Józef Staszewski (Haliczer) (Drwal 2008, s. 438). Rok później Pedagogium przekształcono w Wyższą Szkołę Pedagogiczną, w której utworzono Wydział Przyrodniczy z sekcją biologiczno-geograficzną, na którym prowadzono do 1951 r. trzyletnie, dwukierunkowe studia z zakresu biologii z geografią (Szukalski 1976, s. 7). W tym samym roku siedzibę wydziału przeniesiono do Gdańska-Wrzeszcza. Do pierwszych wykładowców w pionierskim okresie budowy gdańskiego ośrodka geografii należeli: twórca gdańskiej geografii prof. dr Józef Staszewski oraz mgr inż. Maria Krynicka, mgr Andrzej Skórko i mgr Halina Masicka. Wraz z rozwojem geografii wykłady czasowo prowadzili także prof. dr Rajmund

Galon z UMK, a po nim prof. dr Wincenty Okołowicz oraz prof. dr Zdzisław Pazdro z Politechniki Gdańskiej. W 1949 r. geografię ekonomiczną objął prof. dr Jan Moniak z WSE w Sopocie.

W 1951 r., w miejsce trzyletnich studiów dwukierunkowych wprowadzono studia jednokierunkowe. W tym samym okresie, w 1953 r. w gdańskiej WSP zlikwidowano studia na kierunku biologia, a Wydział Przyrodniczy przekształcono w Wydział Geograficzny. Decyzją Ministra Oświaty od roku akademickiego 1952/1953 w gdańskiej WSP na Wydziale Geograficznym powołano do życia następujące jednostki: Katedrę Geografii Fizycznej pod kierunkiem dr. Kazimierza Łomniewskiego, Katedrę Geografii Ekonomicznej pod kierunkiem dr. Jana Moniaka oraz Katedrę Geografii Regionalnej, kierowaną przez dr. Józefa Staszewskiego. Od 1955 r. przedłużono studia do czterech lat, a wydział uzyskał uprawnienia do nadawania stopnia magistra geografii. Pierwsi „gdańscy” absolwenci geografii z takim stopniem opuścili mury uczelni w 1956 r. W 1959 r. utworzono w Borucinie nad Jeziorem Raduńskim Stację Limnologiczną, w której podjęto badania nad jeziorami Pojezierza Kaszubskiego. W tym samym roku ukazał się pierwszy tom rocznika pod nazwą „Zeszyty Geograficzne”, który poszerzył możliwości publikowania dorobku naukowego, umożliwiając to zwłaszcza pracownikom naukowym wydziału. Od 1963 r., wzorem uniwersytetów, przedłużono studia geograficzne do pięciu lat. Po kilku latach, w 1967 r., dzięki staraniom geografów, w tym prof. dr. Kazimierza Łomniewskiego i doc. dr. hab. Bolesława Augustowskiego, reaktywowano w gdańskiej WSP studia biologiczne, a Wydział Geograficzny przemianowano na Wydział Biologii i Nauk o Ziemi (BiNoZ), z dwoma kierunkami pięcioletnich studiów magisterskich: biologią i geografią.

Do czasu utworzenia Instytutu Geografii w Uniwersytecie Gdańskim, co nastąpiło 31 czerwca 1970 r., kierunek geografia na Wydziale Biologii i Nauk o Ziemi WSP w Gdańsku tworzyły następujące jednostki: Katedra Geografii Ekonomicznej pod kierunkiem doc. dr. Jerzego Gluzińskiego, Katedra Geografii Fizycznej (z Zakładem Geomorfologii pod kierunkiem doc. dr. hab. Bolesława Augustowskiego i z Zakładem Hydrologii) pod kierunkiem prof. dr. Kazimierza Łomniewskiego, Katedra Geografii Regionalnej pod kierunkiem doc. dr. hab. Dionizego Piaseckiego, Zakład Geologii kierowany przez dr. Stanisława Beniuszysa, Zakład Dydaktyki Geografii pod kierunkiem doc. dr. Jana Winklewskiego, Stacja Limnologiczna w Borucinie kierowana przez doc. dr. Jerzego Szukalskiego.

Profil badawczy geografii do początku lat 70. XX w. obejmował badania obszaru południowego Bałtyku ze szczególnym uwzględnieniem regionu gdańskiego oraz Zatoki Puckiej i Pojezierza Kaszubskiego. Do czasu powstania uniwersytetu, na Wydziale Geografii wydawano rocznik „Zeszyty Geograficzne”,

których opublikowano 11 tomów. Od 1971 r. ukazywały się one pod nazwą „Zeszyty Naukowe Wydziału Biologii i Nauk o Ziemi”. Do 1992 r. wydano 18 takich tomów.

Skromna początkowo baza lokalowa geografii na WSP zmieniała się z upływem czasu i obejmowała pomieszczenia w budynkach uczelni przy ul. Sobieskiego i przy dawnej ul. Marchlewskiego we Wrzeszczu oraz w Gdyni, przy dawnej ul. Czołgistów, a nawet czasowo w willi położonej nad morzem, w Sopocie Kamiennym Potoku. Po wielu przeprowadzkach i licznych remontach użytkowanych czasowo pomieszczeń, na koniec 2009 r. Instytut Geografii UG zajmował pomieszczenia w trzech budynkach: w Gdańsku – dawną szkołę podstawową z okresu powojennego, przy ul. Dmowskiego 16A, gdzie znajdowały się katedry o profilu fizycznogeograficznym, a w Gdyni – przy al. Piłsudskiego 46 cały pawilon dydaktyczny, w którym zlokalizowano katedry o profilu geografii społeczno-ekonomicznej, oraz kilka pomieszczeń w budynku głównym, gdzie mieścił się zespół dydaktyczny i kierunkowa czytelnia. Zgodnie z decyzją rektora, w 2010 r. Instytut Geografii przeniósł się do kampusu uniwersyteckiego w Gdańsku-Oliwie i zajął całe skrzydło budynku, którego pozostałą część zajmuje Wydział Nauk Społecznych.

Obecnie geografia, poza salami wykładowymi i ćwiczeniowymi, dysponuje pięcioma laboratoriami (w tym jednym terenowym) oraz dwiema pracowniami komputerowymi. W nowym budynku Instytutu Geografii na dwóch dolnych poziomach znajdują się pomieszczenia dydaktyczne i laboratoryjne, natomiast dwa kolejne poziomy zajmuje dyrekcja, filia dziekanatu oraz poszczególne jednostki naukowo-dydaktyczne. W budynku zaprojektowane i realizowane są właśnie pomieszczenia dla specjalistycznych laboratoriów, w tym należących do najnowocześniejszych w kraju Laboratorium Datowań Radiometrycznych, Laboratorium Geochemicznego, Laboratorium Analizy Wód oraz aparatury służącej do pomiarów meteorologicznych.

Stacja Limnologiczna Instytutu Geografii UG w Borucinie pełni funkcję podstawowej placówki terenowej kierunku geografia od 1959 r. Przeznaczona jest głównie do prowadzenia fizycznogeograficznych badań regionalnych Pojezierza Pomorskiego oraz organizacji ćwiczeń terenowych, niektórych zajęć specjalizacyjnych, a także indywidualnych prac magistrantów na specjalizacjach fizycznogeograficznych. W budynku administracyjnym znajduje się m.in. sala wykładowa, pracownia komputerowa z czytelnią, laboratorium fizyczno-chemiczne oraz pokoje dla opiekunów praktyk i doktorantów. Na stacji, poza badaniami naukowymi, prowadzone są ćwiczenia terenowe z kartografii, hydrologii, meteorologii i klimatologii oraz z geomorfologii.

4. Zmiany struktury jednostek geograficznych na uniwersytecie

W latach 1970–1982 Instytutem Geografii kierowali kolejno: doc. dr Jerzy Gluziński (1970–1972), doc. dr Jerzy Szukalski (1972–1978), prof. dr hab. Ewa Adrjanowska (1978–1981) i dr hab. prof. UG Henryk A. Rachocki (1981–1982). Wraz z utworzeniem Uniwersytetu Gdańskiego (20 marca 1970 r.) zmieniła się struktura organizacyjna Instytutu Geografii, w którym powstało pięć Zakładów: Geografii Fizycznej (kierownik doc. dr Jerzy Szukalski), Geomorfologii i Geologii Czwartorzędu (kierownik doc. dr hab. Bogusław Rosa), Hydrografii i Klimatologii (kierownik doc. dr Jerzy Cyberski), Kartografii (kierownik doc. dr Jan Szeliga), Geografii Ekonomicznej i Politycznej (do 1971 r. kierownik prof. dr hab. Jerzy Zaleski¹, następnie doc. dr Ewa Adrjanowska), a także Pracownia Metodyki Nauczania Geografii (kierownik doc. dr Jan Winklewski) i Stacja Limnologiczna w Borucinie (kierownik dr Euzebiusz Okulanis). Z dniem 1 stycznia 1982 r., na Wydziale BiNoZ, w miejsce dotychczas istniejących instytutów na kierunkach biologia i geografia przywrócono samodzielne jednostki katedralne oraz zakłady. Na kierunku geografia należały do nich następujące jednostki: Katedra Geografii Ekonomicznej – kierownik doc. dr hab. Ewa Adrjanowska; Katedra Geomorfologii i Geologii Czwartorzędu – kierownik doc. dr hab. Bogusław Rosa; Katedra Geografii Fizycznej Kompleksowej i Stosowanej – kierownik doc. dr Jerzy Szukalski; Zakład Geografii Gospodarki Morskiej – kierownik dr Maciej Rozwadowski; Zakład Hydrologii i Gospodarki Wodnej – kierownik dr Jerzy Cyberski; Zakład Kartografii i Fotointerpretacji – kierownik dr Jan Szeliga; Zakład Klimatologii – kierownik dr Jerzy A. Trapp. Zakład Dydaktyki Geografii i Biologii, kierowany przez doc. dr. Jana Winklewskiego, oraz Stacja Limnologiczna w Borucinie, kierowana przez dr. Euzebiusza Okulanisa, stały się natomiast jednostkami wydziałowymi, podlegającymi bezpośrednio dziekanowi Wydziału BiNoZ (Szukalski 1985, s. 139).

W strukturze katedr i zakładów geografia funkcjonowała do 2005 r., w którym od 1 października, na mocy Uchwały Senatu UG nr 76/05, ponownie utworzono na Wydziale Biologii, Geografii i Oceanologii (dawny BiNoZ) Instytut Geografii. Jego dyrektorem został wybrany przez ogół pracowników dr hab. prof. UG Mariusz Kistowski, a jego zastępcą został dr Jan A. Wendt. W latach 2008–2012 funkcję dyrektora Instytutu Geografii pełnił prof. UG dr hab. Tadeusz Palmowski, a jego zastępcami byli dr Magdalena Borowiak oraz

¹ Pierwsza w kraju, po drugiej wojnie światowej, jednostka w strukturach uniwersyteckich z geografią ekonomiczną i polityczną w nazwie.

dr Maciej Tarkowski. Od 2012 r. dyrektorem jest prof. dr hab. Mirosław Miętus, a zastępcami dr Mirosława Malinowska i dr Grażyna Chaberek-Karwacka. W 2016 r. na drugą kadencję na stanowisko dyrektora Instytutu Geografii wybrany został prof. Mirosław Miętus, który kontynuuje współpracę ze swoimi wcześniejszymi zastępcami.

Prawie od początku istnienia akademickiego ośrodka geograficznego w Gdańsku prowadzone były studia magisterskie na kierunku geografia, w trybie stacjonarnym oraz zaocznym. Obecnie w Instytucie Geografii można studiować na dwóch kierunkach: geografia i gospodarka przestrzenna. Studia na geografii i na gospodarce przestrzennej, która powstała w 2008 r., prowadzone są na poziomie licencjatu, studiów magisterskich uzupełniających, w trybie stacjonarnym i niestacjonarnym. W 2007 r. Instytut Oceanografii wraz z Instytutem Geografii UG podjęły decyzję o utworzeniu wspólnego studium doktoranckiego w zakresie nauk o Ziemi w dziedzinie oceanografii oraz geografii.

5. Współczesna problematyka badań geograficznych w ośrodku gdańskim

Ze względu na liczne zmiany kadrowe i organizacyjne wydaje się, że tradycje naukowe oraz kierunki i problematykę badań najlepiej prezentować może ujęcie z perspektywy kształtujących się zespołów merytorycznych. Według J. Drwala (2008), początkowo badania skoncentrowane były na regionie gdańskim oraz południowym wybrzeżu Morza Bałtyckiego. Na początku lat 60. ubiegłego wieku, zgodnie z podstawowym profilem WSP, badania z zakresu dydaktyki geografii podjął i kontynuował z wieloma sukcesami (liczne podręczniki dydaktyczne i metodyczne) Jan Winklewski. Jego badania rozwinął następnie Jan Mordawski, wydając serie podręczników do poszczególnych etapów kształcenia oraz kolejną serię podręczników regionalnych. W zakresie dydaktyki przedmiotowej i metod kształcenia swoje prace publikowali w latach 2000–2015 także Ewa Jaworska, Krzysztof Kopeć, Tomasz Michalski, Teresa Sadoń-Osowiecka oraz Jan A. Wendt.

W geografii fizycznej, ze znakomitymi rezultatami badania prowadzili w zakresie hydrologii Kazimierz Łomniewski, Jerzy Cyberski, a kontynuował i rozwijał je Jan Drwal wraz ze swoim zespołem, w tym z Robertem Bogdanowiczem, Joanną Fac-Benedą i Romanem Cieślińskim. Stacja Limnologiczna z wieloletnim kierownikiem Euzebiuszem Okulanisem pozwoliła na poszerzenie badań i utworzenie pierwszego w kraju ośrodka limnologicznego, zapoczątkowanego i rozwijanego przez Władysława Langego wraz z zespołem, a po Jego

przedwczesnej śmierci, kontynuowanego przez Elżbietę Bajkiewicz-Grabowską z zespołem Katedry Limnologii oraz Jerzego Jańczaka z zespołem Zakładu Geografii Pojezierzy. Zespół klimatologów utworzony przez Jerzego A. Trappa podjął badania atmosferycznego bilansu wodnego nadmorskich równin aluwialnych i topoklimatu obszarów zurbanizowanych. Po podjęciu pracy w UG przez Mirosława Miętusa profil zainteresowań klimatologicznych poszerzył się o problematykę globalnych zmian klimatycznych; osiągnął On liczące się wyniki naukowe, w tym certyfikat potwierdzający, że wydatnie przyczynił się do uzyskania Nagrody Nobla w 2007 r. przez Międzyrządowy Panel Ekspertów ds. Zmiany Klimatu (IPCC Intergovernmental Panel on Climate Change). Badania geomorfologiczne prowadzone były przez Bolesława Augustowskiego, a kontynuowane i rozwijane przez Bogusława Rosę. Prace Augustowskiego zapoczątkowały badania geomorfologii pojezierzy i pobrzeży młodoglacjalnych, natomiast prace Rosy należą do pierwszych w Polsce badań historii Bałtyku i jego wybrzeży południowych. Zespół prowadzony przez Romana Gołębińskiego, a następnie Stanisława Fedorowicza zainicjował badania nad osadami dennymi i historią jezior, które zapoczątkowały i rozwinęły gdańską szkołę badań geomorfologicznych². Kolejne badania w zakresie geomorfologii prowadził Henryk A. Rachocki wraz z zespołem, zajmując się problematyką geomorfologii dynamicznej. Kontynuatorami badań prowadzonych przez Jerzego Szukalskiego, autora licznych opracowań z zakresu geografii fizycznej, byli Maciej Przewoźniak oraz Mariusz Kistowski, którzy poszerzyli obszar badań naukowych ośrodka gdańskiego o prace z zakresu ekologii krajobrazu, w tym Kistowski o znaczące prace z zakresu zastosowań GIS w gospodarce przestrzennej i ochronie środowiska (Wendt, Szymelfenig 2010).

W geografii społecznej i ekonomicznej badania prowadzone przez Jana Moniaka i Jerzego Gluzińskiego koncentrowały się na procesach gospodarczych i ludnościowych, obejmując zakresem geograficznym głównie obszar Pomorza. Zespół Ewy Adrjanowskiej poszerzył profil badawczy o aspekty gospodarki morskiej oraz zagospodarowania strefy nadmorskiej, a badania podjęte przez Marka Dutkowskiego, Iwonę Sagan i Jana A. Wendta rozszerzyły badania gdańskich geografów o problematykę geografii społecznej i geografii politycznej. Profesorka Iwona Sagan nawiązała szeroką współpracę naukową z przodującymi ośrodkami akademickimi na świecie, co zaowocowało partnerstwem w realizacji 12 międzynarodowych projektów badawczych finansowanych przez Unię Europejską (m.in. w ramach Programów Ramowych) oraz przez światowe fundacje

² Szerzej osiągnięcia gdańskiej geomorfologii por.: S. Fedorowicz (red.), 2009.

naukowe (m.in. Volkswagen Stiftung, Regional Studies Association). W 2002 r., na podstawie oceny dorobku naukowego przyznano katedrze status Centrum Doskonałości RECURSE – Research and Education Centre for Urban Socio-Economic Development i koordynację międzynarodowego projektu badawczego w ramach 5 Programu Ramowego UE. Osiągnięcie to zostało wyróżnione Nagrodą Ministra Nauki i Informatyzacji. Zespół prowadzony przez Tadeusza Palmowskiego kontynuował i rozwijał problematykę badań zapoczątkowaną przez Jerzego Zaleskiego nad gospodarką morską i Europą Bałtycką. To właśnie prace Jerzego Zaleskiego i Czesława Wojewódki wprowadziły pojęcie „Europa Bałtycka” do terminologii geograficznej i politycznej. Pracownicy jednostki kierowanej przez prof. Tadeusza Palmowskiego mają liczne osiągnięcia w badaniu funkcjonowania społeczno-gospodarczego obwodu kaliningradzkiego Federacji Rosyjskiej oraz współpracy transgranicznej pomiędzy Polską a obwodem kaliningradzkim, a także w krajach Europy Środkowej i Środkowo-Wschodniej, zwłaszcza z Ukrainą, Rumunią i krajami byłej Jugosławii. Badania prowadzone były w ramach grantów Funduszu Małych Projektów PHARE – Polska Granica Wschodnia oraz Ministerstwa Nauki i Edukacji. Prace badawcze w tym zakresie są realizowane we współpracy z Rosyjskim Państwowym Uniwersytetem im. Immanuela Kanta w Kaliningradzie.

W profilu badawczym Instytutu Geografii odzwierciedlenie znajduje specyfika środowiska geograficznego obszarów położonych w północnej Polsce. Badania koncentrują się wokół problemów charakterystycznych dla młodych obszarów pojeziernych, brzegów morskich, miast i regionów położonych w strefie przy morskiej. Tematyka badawcza obejmuje także obszary morskie (np. klimat tych obszarów i jego wpływ na kształtowanie się klimatu sąsiednich obszarów lądowych, gospodarcze znaczenie obszarów morskich). W Instytucie Geografii redagowane są także trzy serie wydawnicze. W pierwszej z nich pt. *Regiony Nadmorskie* do tej pory ukazały się 23 tomy, w tym osiem w języku angielskim. Druga seria pt. *Badania Limnologiczne (Limnological Research)* zawiera opracowania o charakterze monograficznym – dotychczas ukazało się pięć tomów. Trzecia, najmłodsza, *Journal of Geography, Politics and Society* ukazuje się od 2010 r. i publikuje wyniki badań z zakresu geografii społecznej, politycznej i ekonomicznej.

Literatura

- Brodnicki M., 2012, *Nauczanie filozofii w Gdańskim Gimnazjum Akademickim do połowy XVIII wieku*, Gdańsk.
- Drwal J., 2008, *Gdański ośrodek badań geograficznych*, [w:] Jackowski A., Liszewski S., Richling A. (red.), *Historia geografii polskiej*, Warszawa, s. 437–445.
- Fedorowicz S. (red.), 2009, *50 lat geomorfologii w Uniwersytecie Gdańskim*, Gdańsk.
- Łomniewski K., 1962, *Rozwój nauk geograficznych w Gdańsku w latach 1946–1961*, „Zeszyty Geograficzne”, 4, s. 9–25.
- Mokrzecki L., 2008, *Gdańskie Gimnazjum Akademickie. Zarys dziejów*, [w:] Kotarski E. (red.), *Gdańskie Gimnazjum Akademickie*, t. 1: *Szkice z dziejów*, Gdańsk.
- Ormicki W. (red.), 1931, „Wiadomości geograficzne”, październik 1931 r.: www.rcin.org.pl/Content/19328/WA51_24692_r1931-t9-z8_Wiad-Geogr.pdf
- Przybylak R., Filipiak J., Oliński P., 2014, *Obserwacje meteorologiczne Gottfrieda Reygera w Gdańsku w latach 1722–1769 i ich przydatność do badań zmian klimatu*, „Przegląd Naukowy – Inżynieria i Kształtowanie Środowiska”, 66, s. 360–375.
- Schopenhauer J., 1959, *Gdańskie wspomnienia młodości*, Wrocław.
- Szukalski J., 1976, *Gdański ośrodek geograficzny w 30-leciu polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, „Zeszyty Naukowe Wydziału BiNoZ UG”, seria Geografia, 4, s. 7–26.
- Szukalski J., 1985, *Kronika naukowa katedr i zakładów geografii Uniwersytetu Gdańskiego*, „Zeszyty Naukowe Wydziału BiNoZ”, seria Geografia, 13, s. 139–143.
- Szukalski J., 1991, *Geografia w Gdańsku. Jej początki, dorobek naukowy i organizacyjny oraz kierunki rozwoju*, [w:] *Morze Bałtyckie i jego pobrzeże. Środowisko – gospodarka – społeczeństwo. Materiały 40. Ogólnopolskiego Zjazdu Polskiego Towarzystwa Geograficznego, Gdańsk 30 VIII–1 IX 1991*, Gdańsk, s. 13–22.
- Wendt J., Szymelfenig M., 2010, *Wydział Oceanografii i Geografii*, [w:] Paner A., Kłoczyński A., *Uniwersytet Gdański*, Gdańsk, s. 423–458.
- Wendt J.A., 2013, *Skarby kartografii*, Warszawa.
- Zins H., 1951, *Ród Ferberów i jego rola w dziejach Gdańska w XV i XVI w.*, Lublin.

The origins and development of geography in multiethnic Gdansk

Summary

The history of Gdansk geography, understood as an academic field of study is relatively short, and dates back to the first half of the twentieth century. However, geographical conditions, location and development of the city on the Vistula, the Baltic Sea, on the coast of the Gulf of Gdansk, leave no doubt as to the need for a very good knowledge of the geography by its residents. In the seventeenth and eighteenth century Gdańsk has become one of the most important centers in the country of culture and science and the implementation of new inventions. Gdańsk, the city of merchants and sailors, is also one of the important centers of plotting maps and atlases issuance of geographical, natural and finally astronomical. First Gdansk Academic Gymnasium, then

under the name of Gymnasium Dantiscanum was established relatively late, because only in 1558. The first preserved statute gymnasium provided taught history in conjunction with geography, which from the beginning placed the Gdansk Gymnasium in a row the most distinguished institutions for the development of many disciplines. The first lectures in geography, by Bartholomeus Keckermann, were released under the title of *Systema geographicum duobus libris adornatum et audience olim praelectum* in 1612. The famous Gdansk Nature Society has been founded in 1742. In one of the first volumes published by the Society can be found to develop Gotffried Reyger devoted to observations weather in the city, based on meteorological data collected from 1,721 years.

After the end of the Second World War, in 1946, two-year Pedagogium in Gdansk-Oliwa was founded section studies geography and natural sciences with the Department of Geography. A year later Pedagogium transformed into the Pedagogical University, which created the Faculty of Life Sciences section of bio-geographical, which conducted a two-way studies of the biology of geography. In 2010, the Institute of Geography moved to the university campus in Gdansk-Oliwa. In the structure of departments geography functioned until 2005, pursuant to the Resolution of the Senate re-created at the Faculty of Biology, Geography and Oceanology Institute of Geography.

Keywords: development of geography, history of geography, Gdansk, research directions, Gdansk school of geography.

Jan A. Wendt, dr hab. prof. UG

Uniwersytet Gdański, Instytut Geografii, Katedra Geografii Rozwoju Regionalnego,
80-952 Gdańsk, ul. Bażyńskiego 4

